

महाकव्यतज

साहित्य प्रतिष्ठान[®]

संत ज्ञानेश्वर
संत ज्ञानेश्वर
संत ज्ञानेश्वर
संत ज्ञानेश्वर
संत ज्ञानेश्वर
संत ज्ञानेश्वर
संत ज्ञानेश्वर
संत ज्ञानेश्वर
संत ज्ञानेश्वर
संत ज्ञानेश्वर

संतांचा संत,
ज्ञानियांचा राजा,
सर्व संतांची आणि आपणा सर्वांची
साक्षात माऊली, ज्ञानेश्वर माऊली.
विश्वात्मक विचार करणारे,
भूतदयावादी, पूर्ण ज्ञानाचा आविष्कार
दाखवणारे, महान द्रष्टा,
सगुण भक्तीला अद्वैत अनुभवाची जोड देणारे;
ज्ञान, कर्म, आणि भक्तीचा सुरेख मेळ घालणारे,
ज्ञानयोगी संत ज्ञानेश्वर...!

ज्ञानेश्वर माऊली

ज्ञानोबा मुळचे नाथपंथीय पण
विठ्ठल भक्ती व कृष्णभक्ती करणारे.
सर्व प्राणिमात्रांमध्ये मैत्र-स्नेह भावाचे
नाते जोडणारे, "हे विश्वचि माझे घर"
असे म्हणत, आपल्या प्रतिभेने विश्वाला
गवसणी घालणारे, असे हे ज्ञानराज!

आप्त स्वकीयांनी व समाजाने केलेला छळ निमुटपणे सहन करून नंतरच्या
आयुष्यात कसलाही कडवटपणा मनात न बाळगता त्याच समाजासाठी भक्ती रसाची
गंगा उत्पन्न करून खूप मोठा, चिरकाळ टिकणारा सांस्कृतिक आणि वैचारिक
वारसा आपल्याला देणारे ते हे ज्ञानोबा...आपली ज्ञानेश्वर माऊली...

माऊलींचे घराणे

कोणत्याही घराण्यात जेव्हा ज्ञानेश्वरासारखे महापुरुष जन्म घेतात तेव्हा त्यांच्या पूर्वजांनी आपल्या सदाचारी वर्तनाने आणि ईश्वरनिष्ठ कर्तव्ये करून भरपूर पुण्य संपादन केलेले असते.

ज्ञानेश्वरांच्या घराण्याचे मुळ पुरुष हरिहरपंत आपेगावचे, माध्यंदिन शाखेचे देशस्थ यजुर्वेदी ब्राह्मण होते. प्रतिष्ठान उर्फ पैठण ही महाराष्ट्राची पूर्वीची राजधानी होती या पैठणपासून चार कोसावर असलेल्या दक्षिणगंगा समजली जाणा-या गोदावरी नदीच्या काठावर असलेल्या आपेगावी हरिहरपंत हे कुलकर्णी होते.

हरिहरपंत हे ज्ञानेश्वरांच्या पणजोबांचे पणजोबा.

विठ्ठल हे नाम। रामेश्वरी भाव।
वृत्ती आपेगाव। गोदावरी।।

वृत्ती आपेगाव। गोदावरी।।
वृत्ती आपेगाव। गोदावरी।।

वृत्ती आपेगाव। गोदावरी।।
वृत्ती आपेगाव। गोदावरी।।

ज्ञानेश्वरांचे पिता श्री. विठठलपंत
हे मूर्तीमंत वैराग्यमूर्ती होते.
अलौकीक बुध्दीमत्ता असल्याने
अल्पावधीतच वेदशास्त्र निपुण म्हणून
त्यांचा नावलौकिक झाला.
विद्याध्यायन संपल्यानंतर ते
मातापित्यांच्या परवानगीने तीर्थाटनाला
आपेगावहून निघाले.
अनेक पावन तीर्थांचे दर्शन घेऊन
आळंदीस आले आणि सिध्देश्वर मंदीरात राहिले.
आळंदी येथे सिध्देश्वर कुलकर्णी
आणि त्यांची पत्नी उमाबाई रहत.
त्यांना रुक्मिणी ही सुंदर
आणि सुशील कन्या होती.
विठठलपंतांच्या दर्शनाने सिध्देश्वरपंत भारून गेले.
त्यांच्या स्वप्नात प्रत्यक्ष पांडुरंगाने येऊन
त्यांना विठठल पंतांना जावई
करून घेण्याचा आदेश दिला.
तर विठठल पंतांच्या स्वप्नात
असाच आदेश पांडुरंगाने दिला. ३६ गुण जमले.
विठठलपंत आणि रुक्मिणीचा विवाह संपन्न झाला.

ज्ञानेश्वरांचे मातापिता

विवाह केला तरी मुळच्या विरागी वृत्तीपायी
विठठलपंतांनी घर सोडले व काशीला जाऊन
श्रीधर स्वामींना गुरु केले
पण विवाह केल्याचे गुरूंना सांगितले नाही.
यात्रेला जात असता एकदा श्रीधरस्वामी
आळंदीला आले असता रुक्मिणी त्यांच्या दर्शनाला गेली.
नमस्कार केला असता त्यांनी आशिर्वाद दिला “पुत्रवती भव”.
“पतीविना पुत्र कैसा??” तिने विचारले
व सारी कथा सांगितली. हे ऐकताच परत गेल्यावर गुरूंनी
विठठलपंतांना पुन्हा गृहस्थाश्रम स्विकारण्याची आज्ञा दिली.
म्हणून विठठलपंत पुन्हा आळंदीला आले
पण येताना गुरूचे लेखी आज्ञापत्रा
आणणे राहून गेले.
त्याचा परिणाम १२ वर्षांनंतर भोगावा लागला.

भावंडांचे जन्म

आळंदी गावाबाहेर सिध्दबेटावर

एका पर्णकुटीत विठठलपंत आणि रूक्मिणी राहू लागले.

१२ वर्षे उभयतांनी विशुध्द भावाने तपश्चर्या केली.

शरीर व मन शुध्द व सात्विक बनलेले,

त्या शुध्द बीजातून चार रसाळ फळे भूतलावर अवतरली.

निवृत्ती,

ज्ञानदेव,

सोपान,

मुक्ताबाई

पण आळंदीतील मुखीयांना हे आवडले नाही.

मुलांच्या मुंजीच्या निमित्ताने त्यांनी मातापित्यांची

अडवणूक केली. विठ्ठलपंतानी मुलांना शुध्दीपत्र मिळावे

यासाठी पैठणच्या धर्मपिठाकडे शास्त्र आधाराची याचना

केली पण संन्यासी व्यक्तीने संसारात पुन्हा पदार्पण केले

म्हणून या पतीपत्नीला पैठणच्या धर्मपिठाने

देहांत प्रायश्चित्ताची शिक्षा फर्मावली .

मातापित्याच्या मृत्युसमयी या मुलांची वये अकरा ते पाच

अशी होती. मोठा निवृत्ती ११ वर्षांचा, ज्ञानदेव नऊ,

सोपान सात आणि मुक्ताबाई अवघी ५ वर्षांची होती.

मातापित्यांना देहांत शासन देऊन मुखीये थांबले नाहीत

तर या मुलांना कोणीही अन्न देऊ नये

असे फर्मानही काढले. अशावेळी काही गावकरी स्त्रियांनी

गुपचुप त्यांस अन्न पुरवले.

ज्ञानेश्वरांचे मातापिता आणि
भावंडांचे जन्म

निवृत्ती, ज्ञानदेव, सोपान, मुक्ताबाई

मनुवर्धला माझा

रेड्याच्या तोंडुन वेद वदविले :

ज्ञानेश्वरांच्या मात्यापित्यांनी कडेलोटाची शिक्षा आपल्या मुलांसाठी
पत्करली. पण त्यांच्या मृत्युनंतरही त्यांना न्यायपत्र मिळेना.
विठ्ठलपंतांच्या शेवटच्या पत्रातल्या आज्ञेनुसार पैठणच्या धर्मपिठाकडे
शुध्दीपत्रासाठी निघालेल्या या मुलांना योगायोगे विठ्ठलपंतांसोबत पैठणच्या
धर्मपिठाकडे विठ्ठलपंतांसाठी आधार मागणा-या बळवंत शास्त्रींची सोबत होती.

बळवंत शास्त्रींनी शास्त्रात असलेला आधार आणि प्रायश्चित्ताचे दाखले दिल्यानंतरही तिथल्या विद्वान ब्राम्हणपंडितांनी
त्यांची हेटाळणी केली. त्यानंतर चैतन्य आणि आत्म्याच्या एकरुपावर निवृत्तीनाथांनी केलेल्या युक्तीवादावर
ब्राम्हणपंडितांनी, ज्ञाना नावाच्या रेड्याला समोर उभे करुन त्यांच्या तोंडुन वेद वदव असे चेष्टेने म्हटले.
तेव्हा हा युक्तीवाद खरा ठरविण्यासाठी ज्ञानेश्वरांनी रेड्याच्या तोंडुन खरोखरच वेदांच्या ऋचा वदवुन घेतल्या.

चमत्काराला नमस्कार झाला.

ज्ञानदेव ज्ञानेश्वर झाले.

पाठीवर मांडे भाजले -

वडिलबंधू निवृत्तीनाथांना मांडे खावेसे वाटले.
पण मांडे भाजण्यासाठी कोणी मातीचा माठ देईना.
कारण या मुलांवर गावाच्या मुखियांनी बहिष्कार
घातला होता. तेव्हा ज्ञानदेवांनी योगसामर्थ्याने
स्वतःची पाठ तापविली व मुक्तेने त्यावर मांडे भाजले.
ही घटना विसोबा खेचर यांनी चोरुन पाहिली.
व ते ज्ञानेश्वरांचे शिष्य झाले.

मनुवर्धला माझा

भित चालवली -

तापी तीरावरील चांगदेव या १४०० वर्ष तप केलेल्या तपस्वीच्या कानी ज्ञानदेवांची किर्ती गेली.

त्यांनी ज्ञानेश्वरांना प्रथम शिष्यातर्फे पाठविलेल्या पत्रात “मायना काय लिहावा?”

हा प्रश्न पडल्याने कोरेच पत्र पाठविले, ज्ञानेश्वरांनी ६५ ओव्यांनी त्या पत्राचे उत्तर दिले.

यातले एकही अक्षर न कळलेले चांगदेव वाघावर बसुन आणि हातात सर्प धरुन प्रत्यक्ष उत्तरासाठी

आळंदीत आले. त्यांना सामोरं जाण्यासाठी ज्ञानेश्वर आपल्या भावंडासह एका निर्जिव भितीचे वाहन करुन आले

या चमत्काराने १४०० वर्षांच सिद्धि-तपाचे ज्ञान वाघावरुन उतरुन पायीच ज्ञानेश्वरांना शरण आले.

ज्ञानेश्वरांच्या आयुष्याशी संबंधीत असलेल्या गावांचे महत्व

आपेगाव: औरंगाबाद जिल्हा, पैठण तालुका.
पैठण पासून १५ कि.मी. अंतरावर
ज्ञानेश्वरांच्या वडिलांचे पारंपारिक
निवासस्थान आहे.

आळे: हे पुण्याजवळचे गाव आहे.
ज्याच्या तोंडून माऊलींनी वेदपठण
करवले त्या रेड्याची
समाधी येथे आहे.

नेवासे: नगर जिल्हा. नगर पासून
६० कि.मी. अंतरावर
प्रवरा नदीच्या काठी वसलेले,
मुंबईहून ३२६ कि.मी. अंतरावरचे गाव.
ज्ञानेश्वरांनी येथे ज्ञानेश्वरी सांगितली.
शंकराच्या मंदिरातील ज्या खांबाला
टेकून माऊलींनी
ज्ञानेश्वरी सांगितली होती.
त्या खांबाभोवती सुंदर
मंदिर बांधलेले आहे.

आळंदी:

इंद्रायणी काठी वसलेले गाव. पुण्याहून २२ कि.मी.
व मुंबईहून २०१ कि.मी. अंतरावर इंद्रायणीच्या पात्रात सिद्धवेट आहे.
येथे ज्ञानेश्वरांनी संजीवन समाधी घेतली. त्यांचे जन्मस्थानही हेच आहे

आळंदी घाट

पंढरपूर

वारक-यांचे आराध्य दैवत पांडुरंग हा पंढरपुरलाच होता. सर्व संत मंडळी आषाढी कार्तिकीला पंढरपुराला पांडुरंगाला भेटायला वा-या करत असत. ज्ञानेश्वर सुद्धा स्वतःला वारकरी म्हणवत. ज्ञानोवांनी पंढरपुरात वारकरी संप्रदायाची उभारणी करून रुढीच्या बंधनाने ज्यांना ग्रंथांचा अभ्यास करायचा अधिकार मिळालेला नव्हता, त्यांच्यासाठी भक्तिमार्गाचा अवलंब करायला शिकवले समाजाला नीतीची शिकवण दिली. भीमा नदीच्या तीरावर वसलेली ही पंढरपूर नगरी. पंढरपूरी ही भीमा नदी चंद्रकोरीच्या आकाराची. म्हणून तिचे नाव चंद्रभागा. भीमा आणि चंद्रभागा ही एकाच नदीची दोन नावे. त्रिभुवनातील अतिप्राचिन असे हे तीर्थक्षेत्र आहे.

आधी रचिली पंढरी। मग वैकुंठ नगरी.
जेव्हा नव्हते चराचर। तेव्हा होते पंढरपूर.
असं संत नामदेव म्हणतात

पंढरपुराची पूर्वीची इतर नावे:

फागुणीपुर, पुंडलिकपूर, लोहदंड क्षेत्र, पांडुरंगपल्ली.या नावांचे अपभ्रंश होऊन आजचे पंढरपुर हे नाव जनमानसात कोरले गेले. पंढरपुरात सापडलेल्या शिलालेखात इथले विठ्ठल मंदिर इ.स. ११८८-८९ या काळात बांधल्याचा उल्लेख आहे.

वास्तुशिल्पकार हेमाद्री यांनी मालुतरण ग्रंथात असा उल्लेख केला आहे की बाराव्या शतकात मंदिराचे नुतनीकरण केले गेले. शालिवाहन राजाचा प्रधान रामचंद्र सोनार हा होता. शालिवाहनावर विक्रम राजाने स्वारी केली. तेव्हा रामचंद्र प्रधानाला चार कोळी सरदारांनी आपले सैन्य आणून मदत केली.

शालिवाहनाने शालिवाहन शक सुरु करून नंतर पंढरपुर वसवले. आणि त्या गावाची मालकी रामचंद्र प्रधानाला दिली.

त्याने दिंडीर वनातील अरण्यातली झाडे तोडून साफसफाई केली. आणि तेथे पांडुरंगाची व इतर मंदिरे बांधली. रामचंद्र प्रधानाने त्या चार कोळी सरदारांना तेथील देवांचे उत्पन्न व ४८ एकर जमीन बक्षीस दिली.

भीमा नदीच्या तीरावर वसलेली ही पंढरपूर नगरी

पंढरपूर
आहिल्य प्रतिष्ठान

पुंडलिक हा
मातापित्यांची सेवा करत असताना
त्या सेवेने संतुष्ट होऊन
श्री विष्णू भेटीसाठी गेला
तेव्हा विष्णूला उभे रहायला
जवळची वीट भिरकावली
व त्या वीटेवर उभे रहायला सांगितले.
पुंडलिकाला वर मागायला सांगितल्यावर
त्याने म्हटले ज्या रूपात तू माझ्यासमोर
उभा आहेस, त्याच रूपात निरंतर येथेच रहा.

विठ्ठलाचा

विठ्ठल मंदिर
ताऊली
जगाची

ताऊली

जगाची

कमरेवर ठेवलेल्या दोन्ही हातांमध्ये
शंख व चक्र अशी
युद्धचिन्हे घेऊन, व मस्तकावरील
मुकुट म्हणजे शिवलिंग असा हा
पांडुरंग भक्तांसाठी,
वारकऱ्यांसाठी अजुनही उभा आहे.
विठ्ठल मंदिराच्या १५०० फूट
अंतरावर पुंडलिकाची
समाधी आहे. पांडुरंगाच्या
दर्शनाअगोदर त्याच्या समाधीचे
दर्शन घ्यायची प्रथा आहे.

पंधराव्या शतकात विजयनगरच्या
राजाने पंढरीच्या पांडुरंगाची मूर्ती
आपल्याबरोबर नेली होती.
ती संत भानुदास महाराज यांनी पुन्हा पंढरपुरात आणली.
मराठी साम्राज्यात पंढरपूर अधिक विकसित झाले.

विठ्ठल मंदिर ताऊली व ताऊली जगाची

गोदावरीपासून दोन कोसांवर प्रवरेच्या काठी असलेल्या
म्हाळसापूर अयवा नेवासे या गावी शके १२१२ मध्ये
ज्ञानदेवी-भावार्यदिपिका उर्फ
“ज्ञानेश्वरी” हा
श्रीमदभगवतगीतेवरचा
अलौकिक टिकाग्रंथ
ज्ञानेश्वरमाऊलींनी
पूर्ण केला. हा ग्रंथ
शब्दरूप करण्याचे काम
सच्चिदानंद बाबा यांनी केले.

प्रकट गुह्य बाल

सात शते श्लोक । अध्यायां अठरांचे लेख ।
परी दैवे बोले एक । जे दुजे नाही ॥ १८.५८
गीतेच्या १८ अध्यायांवर टिका लिहिली तेच
ज्ञानेश्वरी मध्ये ७०० श्लोक आहेत.

गीतेतले तत्वज्ञान मराठीतून मांडून ज्ञानेश्वरांनी सामान्य
लोकांसाठी भवसागरात जणू एक नाव उभी केली आहे.

संसार सागर तरून जाण्याचे साधने गीताभाष्याच्या रूपाने माऊलींनी
उपलब्ध करून दिलेले आहे. दुःख आणि संकटे यांच्या लाटांमध्ये आपण सामान्य माणसे गटांगळ्या खातो.
या नावेतील नावाडी हात देऊन त्याला पैलतीरावर पोहोचवतो. ज्ञानेश्वरी हा ग्रंथ शांतरसप्रधान आहे.
त्यात इतर रस मिसळून एक स्वादिष्टपाक बनलेला आहे. वीर व भयानक रस पहिल्या व अठराव्या
अध्यायात आहे. रोग्याने एखादे औषध घ्यावे म्हणून गोडअनुपानातून वैद्य लोक रोग्यांना जसे औषध देतात
तसे हा ब्रम्हरस सर्वांनी आवडीने वारंवार घ्यावा म्हणून ज्ञानोबामाऊलींनी गोड काव्याच्या अनुपानातून
हा रस मांडला. अने दुःखांसाठीचा उतारा ज्ञानेश्वरीमध्ये मिळतो आणि मोक्षलाभाच्या मार्गावर त्यांना पोहोचवतो.

ज्ञानेश्वरांची ग्रंथसंपदा

ज्ञानेश्वरी (भावार्थदीपिका),
अमृतानुभव,
चांगदेव पासष्टी,
हरिपाठ,

रूपके:

हमामा , सारी, अंबुला, भ्रमर (ही भक्तीचे महात्म्य सांगणारी)
फुगडी (चित्तशुद्धीसाठी)
आंघळा (ज्ञानदृष्टी नसलेला)
पांगुळा (इंद्रियांची संगत घरल्यामुळे पांगळा बनलेला)
तीन गाई (त्रिपुटी)
घोंगडी (आपले शरीर)

विठ्ठल आणि कृष्णभक्तीवरचे अभंग

पसायदान

आता विश्वात्मके देवे। तेणे वागयजे तोषावे।
तोषोनि मज घावे। पसायदान हे।।

जे खळांची व्यंकटी सांडो। तया सत्कर्मी रती वाढो।
भूतां परस्परे जडो। मैत्र जीवांचे।।

दुरितांचे तिमिर जावो। विश्व स्वधर्म सूर्ये पाहो।
जो जे वांछील तो तें लाहो। प्राणीजात।।

पसाय म्हणजे प्रसाद.

ज्ञानेश्वरांनी विश्वेश्वराकडे
प्रसाद मागितला.

कसला? यज्ञाचा? कसला यज्ञ?
वाग्यज्ञ.... वाणीचा यज्ञ..
शब्दांचा यज्ञ. ओव्यांचा यज्ञ.

हे ईश्वरा। खळांचं व्यंकट म्हणजे
वाकडेपण घालव. त्यांना सत्कर्म करण्याची सद्बुद्धी दे.
भूत म्हणजे सर्व प्राणी. सर्व प्राण्यांना एकमेकांशी मैत्री होऊ दे.

दुरित म्हणजे संकटं, अज्ञान, पाप. दुरितांचा अंधार नष्ट होवो आणि
जगाला स्वधर्म म्हणजे स्वतःच्या कर्तव्यांचा मार्ग दिसू दे. प्रत्येक प्राणीमात्राची ईच्छा पूर्ण होवो.

पसायदान

या भूतलावर सर्वत्र आणि
सतत मंगलाचा वर्षाव होवो.
त्यातून ईश्वरनीघांती संख्या
वाढो। आणि सर्व लोकांना
यांची भेट घडो.

चला (म्हणजे चलन, कृती)
हे कल्पतरूचे आरव (अरण्य) आहे.
चेतना हे चिंतामणीचे गांव आहे।
म्हणजे असे की चेतना, कती, प्रयत्न यांतूनच
मनांतल्या सर्व ईच्छांना फ़ले
मिळतील। अशा या कर्मयोगी संतांचे गोड
बोलणे म्हणजे पीयूषाचे (अमताचे) अर्णव (समुद्र) असतात.

असे संत सर्वांचे सोयरे व्हावेत. हे संत लांछन (डाग) नसलेले चंद्र किंवा ताप नसलेल्या
मार्तंड (सूर्य) सारखे असतात. असे सज्जन सर्वांचे सोयरे व्हायचे तर प्रत्येकानेच
सज्जन व्हायला हवे.

वर्षत सकल मंगली। ईश्वर निघांची मांदियाळी।
अनवरत भूमंडळी। भेटतु भूतां।।

चला कल्पतरूचे आरव। चेतना चिंतामणीचे गांव।
बोलते जे अर्णव। पीयूषांचे।।

चंद्रमे जे अलांछन। मार्तंड जे तापहीन।
ते सर्वाही सदा सज्जन। सोयरे होतु।।

पसायदान

किबहुना सर्वसुखी। पूर्ण होऊनी तिन्हीं लोकीं।
भजी जो आदिपुरुखीं। अखंडित।।

आणि ग्रंथोपजीविये। विशेषी लोकीं इये।
दृष्टादृष्टविजये। होआवे जी।।

येथ म्हणे श्रीविश्वेश्वरावो। हा होईल दानपसावो।
येणे वरे ज्ञानदेवो। सुखिया जाला।।

अशा प्रकारे सर्व अर्थानी
सुखी झालेल्या सर्वानी अखंडपणे
ईश्वरभक्ती करावी. ईश्वर
कोणता? तर आदिपुरुष.
ज्याने या सर्वाना निर्माण केले.

आणि हे ईश्वरा। तुझी विशेष कृपादृष्टी ग्रंथांवर
उपजीविका करणारे (लेखक, वाचक,
शिक्षक, विद्यार्थी आदि) यांच्यावर ठेव. दिसणा-या आणि न दिसणा-या अशा सर्व
जगावर यांची सत्ता चालू दे. म्हणजे **विचारांच्या आधारावर जग चालो.**

हे विश्वेश्वरा. हा एवढा प्रसाद मला दे. माझ्या या ओव्यांनी प्रसन्न हो.
मी सुखी होईन. मला स्वतःला आणखी काहीच नको.

(गद्यकरण: सुनील सामंत)

शुद्ध, सात्विक माता-पित्यांच्या पोटी जन्म घेतला.
परमात्याने सोपवलेले कार्य पूर्ण झाले. आता आणखी
जीवन जगण्यातले स्वारस्य संपले.

२१व्या वर्षीच जन्माला येण्याचा हेतु संपन्न झाला.

पुढचे आयुष्य कशासाठी जगायचे हा विचार

माऊलींच्या मनी आला. मनाशी ठाम निश्चय झाला.

संजीवन समाधी घ्यायची आणि त्यासाठी गुरु, वडीलबंधु

निवृत्तीनाथांची अनुज्ञा मागितली. जड अंतःकरणाने त्यांनी ती

मान्य केली. आळंदी हे स्थान निश्चित झाले, कारण बालपण

आळईदीत गेल. कार्तिक वद्य त्रयोदशी, गुरुवारी मध्यान्हकाली,

शके १२१५ हा दिवस ठरला. सिद्धेश्वर मंदिरा जवळचे विवर

समाधीसाठी योग्य असे सर्वानुमते निवडले. वद्य दशमीला कीर्तन

महोत्सव झाला. एकादशीला हरी जागरण झाले.

सगळे संत आळंदीत जमा झाले होते.

त्या सगळ्यांनीच द्वादशीला

उपवासचे पारणे फेडले. त्रयोदशी उजाडली.

तो दिवस उजाडुच नये, असं तिथे जमलेल्या प्रत्येकालाच

वाटत होते, कारण त्यांची

ज्ञानेश्वर माऊली आज समाधी घेणार होती.

त्यानंतर ते पुन्हा कधीच दृष्टीस पडणार नव्हते.

संजीवन समाधी

टाळ, मृदुंग,

वीणा सगळ्याच

वाद्द्यांची गर्दी झाली

ज्ञानेश्वर माऊलींनी

इंद्रायणी नदीमध्ये स्नान केले.

अंगाला चंदनाची ऊटी लावली.

नामदेवांनी गळ्यात फुलांच्या माळा घातल्या.

हजर अस्लेल्या प्रत्येक संतांची उराउरी भेट घेतली.

निवृत्तीनाथांनी ज्ञानदेवांना हाताला धरून विवरात नेले.

घातलेल्या आसनावर बसविले आणि ते बाहेर आले,

ज्ञानेश्वरांनी डोळे मिटले. १०९ ओव्यांनी भगवंताची स्तुती केली.

आणि ध्यान करायला सुरुवात केली.

निवृत्तीनाथांनी विवरावर शिळा बसवली. विवर बंद झाले.

बंद झालेल्या शिळेवर सगळ्यांनी जड अंतःकरणांनी फुले

वाहून माऊलींचा शेवटचा निरोप घेतला.

दुःखाचा कडेलोट झालेला होता. कुणी कुणाची समजुत काढायची?

नामदेव म्हणत होते, नामा म्हणे देवा। पेटला हुताशन।

करा समाधान निवृत्तिचे

अभंग मनातुन जयघोष मुख्रातून, काय वर्णावा सोहळा
क्षणात हसुनी पुसती डोळे, चिरविरह हा आगळा

मदहोश जाहली वैष्णव जनता, अभंग मुख्रातून पडे
शांत चालल्या 'तीन अवस्था', निःशांत ज्ञाना तया पुढे

दिशा भारल्या आसमंतावर, जयघोषही उघळले
ज्ञानिया निघे इडोब्याकडे, वाटेवरती कुसुमसडे

सोपानाचा चालला सहचर, बावरुन पाहते मुक्ती
देखुन आपली तपश्चर्या, कृतार्थ गुरुवर निवृत्ती

जमली सारी जनता वैष्णव, जमले पैठणमधले रेडे
नमस्कारुनि निघे ज्ञानिया, रवीउदयास्ता पलीकडे

गीतामंथुन पहा संथता, माऊलीच्या पायी
भासविरोधि पहा समाधी, अजनाच्या ठायी

ज्ञाना वदला जेव्हा धरीले, कर आक्रोशित सोपाने,
जन्म हे तर उगवण, मुळात मरण म्हणजे पेरणे

दादा।।दादा।। म्हणता भिडली, मुसमुसणारी मुक्ता
तुला काय गे मी सांगु?, तू तर जन्मोत्तराचा टप्पा

ज्ञानिया

समाधिस्त झाला

येतो गुरुवर आज्ञा धावी, म्हणता ज्ञाना गलबलला
अखेराचे अलिंगन देता, रुद्राक्षनाथही मुसमुसला

निवृत्तिने जोडले कर अन, गंभीर नेत्रातून टिप जरा
सिद्धी नमते तपश्चर्येला? दादा ही काय उफराटी त-हा

केविलवाण्या हसुन नाम्या, समजूत घालतो बावळा
माया आमुची वेडी रे पण, स्वप्न ना पडे आभाळा

शब्दही नमले जिथे तिथले, प्रणवाचेही मूळ तु
विचार क्षिणुनी थकले जेथे, योगद्रुमाचे फळ तु

आठवणींचे ठोकरु जेव्हा ज्ञानाने गोंजारले
एकापाठी एरसे कितीक क्षण उभारले

ठळली आता थोडी थोडी प्रश्नांचिही भूल जरा
किती क्षणांनी भांबावलो, सावरलो आताशा खरा.....

ज्ञानिया

समाधिस्त
झाला

समाधिस्त
झाला

समाधिस्त
झाला

समाधिस्त
झाला

.....“आई-बाबा?” पुसता दादाला किरकिरती ह्या नजरी
ओठ मुडपुनी “वेतील...!” म्हणता दादा काढून गेला नदीतिरी

अनवाण्याने वणवण फिरता चार अशुध्द बापुडे
त्या नागुती हरीनाम चाले, आज का नाचे आपल्यापुटे?

कोण पत्र अन कसली शुध्दी, कशास दादा नागतो?
काय जरूर तयाची आपणा, अन कसा हा रेडा वदतो?

रेडा स्कारता ज्ञाना अकस्मात हसला खरा
वांगदेव चौदा शतांचा अन आठवला खलिता ठोरा

मितभाषी दादाला नांज्यांची तल्लफ का लागली?
नाब्याला का तृष्णा ठो-या खोल कुपातली?..!

एकापाठी एकअसे कितीकसे क्षण उभारले
कितीशा आठवांना ज्ञानाने डोळ्याखालून सारले

ज्ञानिया समाधिस्त
झाला

तीन अधिक अर्धे पाऊल अखेरचे व्यापले
प्रवेश केला विवरामध्ये आसनपद्म घातले

त्या विवरामधल्या अंधाराला दिपाचे वैभव लाभले
कुणी म्हणे त्या तमाला प्रकाशाने बाधले

शीळ लोटता विवरावरची, दोन भिन्न स्वर उठले
आत घुमे ओंकार, बाहेर हंवरडे फुटले

पाहून चहुकडे विश्वासाने, ज्ञाना अलगद हसता झाला
त्रिवार वंदन नमता डोळे, ज्ञानिया समाधिस्त झाला

ज्ञानिया समाधिस्त झाला

ज्ञानिया समाधिस्त झाला..... (काव्य: प्राजक्त देशमुख)

आदित्य
प्रतिष्ठान®

इवलेसे रोपं....!

महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक , अध्यात्मिक व सामाजिक जडणगडणीमध्ये महाराष्ट्रातील संतांचा फार मोठा वाटा आहे. याच वारशामुळे परकीय सत्तेच्या काळातही महाराष्ट्राचे भावनिक व सांस्कृतिक जीवन बळकट राहिले. वारकरी संप्रदायातील संतांनी भागवत धर्माच्या माध्यमातून निसर्गाने शिकवलेली मानवी जीवनाला आवश्यक असलेली शाश्वत मुल्ये अभंगांच्या माध्यमातून शिकवली तसेच स्वतःही आचरणात आणली. वेद आणि व्यवहार यांची सांगड घातली. नामदेव शिंपी , रोहिदास चांभार, नरहरी सोनार, चोख्रा महार, तुकाराम वाणी, गोरा कुंभार, विसोबा खेचर, सेना न्हावी, दादू पिंजारी, सजन कसाई अशा वेगवेगळ्या जातीजमातीत जन्मलेल्या संतांनी सुंदर बोधप्रद अभंग रचले आहेत. वारकरी संप्रदाय हा सर्वसमावेशक होता आणि आजही आहे. या संस्कारांचा परिणाम म्हणता येईल की शिवाजी महाराजांच्या स्वराज्य स्थापनेच्या स्वप्नाला महाराष्ट्राने साय दिली. सर्व स्वातंत्र्य लढ्यात महाराष्ट्र अग्रणी राहिला. जहाल आणि मवाळ, सुधारक आणि सनातन, हिंदुत्ववाद आणि साम्यवाद अशा सर्वच विचारांचा उगम महाराष्ट्रातूनच झाला. आंबेडकर, फुले, शाहू महाराजांचे विचार निर्माण होण्याला सुपीक भूमी या संतांनीच निर्माण केली. १८५७ च्या बंडाची सूत्रे महाराष्ट्रातूनच हालली। ब्रिटिशांविरुद्ध क्रांतीकारक चळवळींची सुरुवात महाराष्ट्रानेच केली। स्त्रिया शिकल्या. भारतातील पहिल्या शिक्षिका, डॉक्टर, वकीलापासून ते पहिल्या महिला राष्ट्रपती महाराष्ट्राने दिल्या. स्त्री शिक्षण ते आजचा भ्रष्टाचारविरोधी संघर्ष यांनाही नेतृत्व महाराष्ट्रच पुरवतो हा काही केवळ योगायोग नव्हे.

इवलेसे रोपं...! इवलेसे रोपं...! इवलेसे रोपं...! इवलेसे रोपं...!

इवलेसे रोपं...! इवलेसे रोपं...! इवलेसे रोपं...! इवलेसे रोपं...!

संकलन व पुनर्लेखन : सौ. वैशाली दिवाकर कुलकर्णी

या एक प्रथितयश लेखिका असून त्यांची "सभा कार्यक्रमांचे आयोजन कसे करावे" तसेच "मनाचे सामर्थ्य कसे वाढवाल" आदी विषयांवरील स्वलिखित पुस्तके आहेत. सन्मित्र, गर्जना तसेच योगतरंग आदींमधून त्यांचे विविध विषयांवरील व्यासंगपूर्ण लेख प्रसिद्ध झालेले आहेत. खगोल शास्त्रापासून ते आहारशास्त्रातील औषधी तत्वांपर्यंतचे सर्व विषय त्यांनी लीलया हाताळले आहेत. वैदिक ऋषी मुनीं तसेच मराठी संतांवरचा त्यांचा गाढा अभ्यास आहे. ज्ञानेश्वरी, आयुर्वेद, भगवद्गीता, भागवत हे तर त्यांचे संशोधनात्मक अभ्यासाचे विषय. वर्तमानपत्र व मासिकांतून त्यांच्या अनेक मुलाखती प्रसिद्ध झाल्या आहेत. अनेकविध विषयांवर त्यांचसखोल रीतसर शिक्षण झालेले आहे. वर्तमानपत्रांतून आलेल्यामाहितीची कात्रणे कापून जपण्यापासून ते संगीत आणि सूत्रसंचालनापर्यंत अनेक छंद त्या जोपासतात. हे सर्व करीत असतानाच गेली अकरा वर्षे त्या ठाणे जनता सहकारी बँकेच्या संचालकपदीही कार्यभार संभाळीत होत्या. संपर्क- मोबा - ९००४६७११३५

E-mail - Vaishalidk@yahoo.in

मुखपृष्ठ, पृष्ठमांडणी, सजावट, व सुलेखन : अमृता ढगे

या एक कलाकार आहेत. सर जे जे इन्स्टिट्यूट ऑफ अप्लाइड आर्ट (मुंबई) येथून BFA (Applied Arts) ही पदवी त्यांनी घेतली. चित्रकला, कॅलिग्राफी, कविता, वाचन, गाणे, हे त्यांचे छंद आहेत. ई साहित्य प्रतिष्ठानच्या अनेक कार्यात त्यांचा कलात्मक सहभाग आहे. अनेक ई-पुस्तके आणि ई नियतकालिकांचे मुखपृष्ठ व सजावट त्यांनी केलेली आहेत. ऑडवाटेच्या कविता या पुस्तकाचे मुखपृष्ठ, तसेच काव्यांजली, मराठी कविता, ई साहित्य प्रतिष्ठान, नेटाक्षरी, स्वरनेटाक्षरी इत्यादी लोगो त्यांनी बनवले आहेत. संपर्क - ०२५१-२६०३७६५ Email: dhage.amruta@gmail.com

सहभाग: सुनील सामंत,(ठाणे), सचिन काकडे,(ऐरोली), प्राजक्त देशमुख,(नाशिक),

संहिता हिस्वनकर (औरंगाबाद), सोनाली घाटपांडे (पुणे) विशेष आभार: गुगल

महाकैवल्यतेजा

